

BUDAI FERENCZ ÉS A »POLGÁRI LEXIKON«.

A »Polgári Lexicon« nagyérdemű szerzőjéről, a Kant philosophiájának »megrostálójáról« legujabb irodalomtörténeti műveink és lexiconaink is jószerint csak annyit mondanak, amennyit Budai Ézsaiás említ korán elhunyt testvéréről, a Polgári Lexicon előszavában. De még ez igen kevés adat sem hiba nélküli. Már születésének és halálának ideje is tévesen van közölve, amint alább ki fogom mutatni. Emellett B. Ézsaiásnak testvérbátyjáról az idézett helyen mondott ezen szavai: »alig lehet megfogni, hogy egy predikátort aki hivatalára valót sokat dolgozott; sokféle tudományokra, nevezetesen astronomiára, phisicára, politicára, haza törvényeire, régibb s újabb philosophiára kiterjeszkedett; kinék a görög, deák, francia és német litteratura kedves foglalatossága volt; emellett barátitól is idejét meg nem vonta; azonban negyvenkét egész esztendőöt sem élt, falusi lakóhelyében oly sok olvasással, keresgetéssel, egybehasonlítással és elmefárasztással járó munkát készíthetett,« többekben, így Révész Imrében is¹ azon véleményt keltették fel, hogy Budai Ferencz »soha külföldet nem látott,« »domidoktus« volt. Ezen mint látni fogjuk, szintén tévesvéleményből származott aztán többeknél az a nézet, hogy a »Polgári Lexikon« voltaképen a nagy buvár és gyűjtő *Sinay Miklós* munkája; melynek czímlapján csak olyanforma joggal áll a Budai Ferencz neve, mint a Debreczeni Ember Pál egyháztörténelmén a Lampe Adolfé. Szóval sokak szemében majdnem plagizátor színben tűnt fel Budai Ferencz, bárha e véleményt tudtommal *nyíltan* aligha mondták ki valahol. Révész Imre az idézett helyen annyit mond, hogy a »Polgári Lexikon még azon esetben is, minden bizonynyal ércznél maradandóbb emlékoszlop a református falusi predikátor igénytelen sírja felett, ha mint nyomok mutatják egyik nagytudományú, de szomorú végsorsú tanítójának, *Sinay Miklósnak* irodalmi gyűjteményét valami részben felhasználta is.« Géresi Kálmán² szintén így nyilatkozik: »nagyon valószínűnek kell tartanunk, hogy (a Polgári Lexikon) nemcsak a debreczeni

¹ Magyar prot. egyházi és iskolai Figyelmező. 1876. évf. 302. lap.

² Debreczen egyetemes leírása. (1882.) 508. l.

könyvtár, hanem a Decreczenben akkor volt nagy történelmi gyűjteményeknek, a Veszprémi és Sinay-féléknek teljes felhasználásával készült.«

E vélemény alaposágát magam is erősíthetem, még pedig két adattal. Az egyiket boldogult Osváth Imre sarkadi ref. lelkész és esperes, Budai Ézsaiás egykori káplánja előszóval közölte velem, hogy t. i. az ő káplánsága idejében a Budai Ézsaiás könyvtárban tűz támadt, mely a nála levő Sinay-féle kéziratokba is belekapott, úgy hogy alig tudták azokat megmenteni. S ha megnézi valaki a tiszántúli ref. egyházkerület levéltárában őrzött Sinay-köteteket, egyen vagy kettőn ma is megláthatja az égés nyomait. Kétségtelen tehát, hogy a Sinay-kéziratoknak legalább is egy része a Budaiak birtokában volt, kik úgy a Polgári Lexikonban, mint (az Ézsaiás által írott) három kötetes magyar történetben bizonyára nagyban felhasználták azokat. *Kétségtelenül mulasztást követtek el, hogy ezt műveik előszavában fel nem említették*; de azért mindkét Budai távol áll attól, hogy őket a plágium vádjával érinthetné.

A másik adat arranézve, hogy B. Ferencz bizonyára használta Sinay gyűjteményét a Polgári Lexikonnál, e munka 576. lapján található, hol *Draskovics György* 1561-ben megjelent magyar munkájának (»Igen zep kenyw«) címlapja csaknem betűhiven, teljesen közölve van. Ennek az »Igen zep kenyw«-nek pedig csak egyetlen példánya ösmeretes mind máig: a bécsi császári könyvtárban. Már *Szabó Károly* kimondja, hogy Budai Ferencz a címet »*kétségtelenül ezen példányról közli.*«¹ Budai Ferencz mint mindjárt látni fogjuk Bécsben csak átutazóban fordult meg, ott hosszabb ideig nem tartózkodott, annyival inkább nem buvárokodott; míg Sinairól jól tudjuk, hogy több ízben is dolgozott a bécsi császári könyvtárban. Ez alapon én is nagyon valószínűnek tartom, hogy Budai Ferencz a Draskovits munkájának címét csakis a Sinay kéziratából ösmerhette és idézhette.

De lássuk már Budai Ferencz *önéletrajzát*, melyet sajátkezűleg jegyzett be a szováti egyháznak — hol lelkészkedett — jegyzőkönyvébe, eképen:

»Si Deo ita volente, serius aut citius, in gremio Ecclesiae huius Szovathiensis, mihi e vivis excedere contigerit: ut tum sciri possit, quis et unde fuerim, breviter hanc cursus vitae meae descriptionem, paucis hisce lineolis comprehendere, prospera dum licet sanitate fruenti, placuit.

Vitalem hanc auram primum hausit adspexique in vico Peer, qui jacet in comitatu mediocri (ut dicunt) Szolnok, ortus Parentibus Andrea Buday et Catharina Tarnyik, sacroque lavacro tinctus d. 8. octobris 1760. ut matricula Ecclesiae Peeriensis ostendit — Perceptis in Schola

¹ Szabó Károly: Régi Magyar Könyvtár. I. kötet, 21. lap, 43. szám.

triviali patria primis studiorum rudimentis, fidelis cura Parentum ad usas Debricinas a. 1773. me promovit ubi a. 1777. in numerum Toga rum (ut vocantur) receptus sum. — Inter quos, postquam octo annos P₁ofessoribus V. V. C. C. Steph. P. Szatmari, Steph. Hatvani, Joanne Varj s, et Nicolao Sinai exegissem: (ex quibus ultimum docendae classi Syntaxistarum impendi) munus Rectoris Scholae Szoboszloviensis 1785. in me suscepí. — Expletis hoc in officio duobus more consveto annis, altioribus exterarum Nationum Scholis invisendis me accinxí. Anno itaque 1787. d. 1. aug. Turicum sive Tigurum Helvetiae delatus, florentissimoque eisdem Reip. beneficio adjutus, octo mensium spatio Ulrichum, Mejerum et Steinbrückerum Theologiam et Exegesim S. Sacrae proponentes, praecipue audiivi. Sed ferebat animus Universitatem Studiorum Göttingensem fama per Europam, imo et alias partes orbis celebratissimam experiri. — Facto itaque per Bernam, Basileam, Strassburgum, Francfurtum, Marpurgum, Casselas etc. nullo populari comitante itinere, ad initia mensis Aprilis a. 1788. Göttingam appuli. — Ibi a Prorectore tum temporis Magnifico Joh. Georg. Henr. Feder, in album studentium data dextra relatus; imprimis Joh. Davidem Michäelis, Lessium, Gattererum, Federum, ac Schlötzerum, diversas scientiarum partes, gentili sua lingua profitentes avidissime per sex menses audiivi. — Tum sumtibus exhaustus, de reditu ad patrios lares cogitare coactus sum. — Facto itaque per Halam Saxonium, Lipsiam, Dresdam, Pragam in Bohemia Viennamque itinere, parentibus jam vita defunctis, Szoboszloviae mense Decembri 1788. sedem fixi praestolaturus, dum fata certiolem mansionem quietiolemque sedem ostendant. — Nec diu post, mense videlicet Martio a. 1789. a primoribus Ecclesiae huius Szovatiensis honeste invitatus, et a Sede Ven. Tractus Debreciniensis confirmatus d. april 30. anni eiusdem Ministerium Sacrum in hac Ecclesia Deo favente auspiciatus sum. — Anno eodem cum virgine beatissima R. B.¹ filia V. Cl. Petri Bélyei, Pastoris Debreciniensis Primarii vinculo matrimonii d. 2. Septemb. junctus sum. — Reliquum vitae meae partim cognatis amicisque meis notum est, partim adhuc in fatis est. —

Sign. d. 29. april 1791.

Franc. Buday mpr.²

* * *

Ez önéletrajz alapján mindenekelőtt megállapíthatjuk Budai Ferencz születésének idejét. Öccse Ézsaiás, a Polgári Lexicon elő-

¹ Rosalia Bélyei.

² Ez önéletrajzot mostani szováti ref. lelkész, Jakucs Sándor barátom volt szives számomra lemásolni.

szavának VIII. lapján, a jegyzetben azt írja Ferenczről: »*Született Nov. 8-dik napján, 1760. megholt Oct. 28. 1802*« Ez alapon az összes idevonatkozó munkák 1760. nov. 8-ra teszik B. F. születését; holott ő maga nyilván mondja, hogy »*die 8. Octobris*« kereszteltetett meg. Vagy az egyik, vagy a másik testvérnek tévedni kellett, azért a *peéri* anyakönyvhöz folyamodtam, melyből ottani lelkész, tisz. Csák Aladár ur szives volt közölni velem, hogy valóban az *október 8-ki dátum* a helyes. Az illető anyakönyvi pont ugyanis szóról szóra ez: »*Die 8. 8-bris Budai András ur fiát, Ferenczet. Kereszt atya: Huszti György, Predik. Ker, Anya: felesége.*« Egy későbbi kéz valószínűleg Héczei Pál peéri lelkészé — a két sor közé utólagosan ezt szurta be:

»Szováthi predikátor Tudós férfiu, ugyanott halt meg 1802. október 28-án.«

Ekép tehát Budai Ferencz születését november 8. helyett október 8-ra kell tennünk.

Az is kitünik továbbá az önéletrajzból, hogy Budai Ferencz tanulói pályáját a debreczeni kollégiumban 1784-ben fejezte be; 1784¹/₅-ben ugyanott a syntaxisták (a mai IV-ik gymn. osztály) praeceptora volt; aztán két évig (1785-87) a hajdu szoboszlai kiskisgymnasium rectora. E hivatalának bevégezése után külföldre indult. Zürichben nyolcz, Göttingában hat hónapig tanult, majd kifogyván a pénzből, Hallén, Lipcsén, Drezdán, Prágán és Bécsen keresztül 1788. decemberében haza érkezett, s mivel szülei már meghaltak, Szoboszlón vonta meg magát, honnan a következő év márcziusában Szovátra ment papnak. Itt töltötte el, boldog házasságban, egyuttal pedig folytonos buvárlásban és munkában életének hátralevő 13. és fél esztendejét.

Mint láttuk, igen korán, 42. éves korában halt el, és pedig hirtelen, »*csupán 48 órai betegség után,*« mint öccse írja. Csokonai, a nagy költő, ki Budai Ferencznek mint syntaxista, tanítványa volt, elhunyt tanítójának emlékére, illetőleg munkájának, a Polgári Lexiconnak tiszteletére a hálás tanítvány kegyeletével egy verset írt,¹ amelynek jegyzékében a betegséget is megemlíti, melyben B. F. kimult. »*Kölikából történt hirtelen halála.*«

De hol és mikor halt meg Budai Ferencz? Az idézett peéri anyakönyvi feljegyzés azt mondja s a közhit is úgy tartja, hogy otthonában, Szováton. Csokonai versének két sora azonban mást mond:

»Már is dicsekednek *Debreczen* hantjai,
Hogy itt nyugszik a mást élető Budai.«

¹ »Budai Ferenczre, halála után« Csokonai válogatott munkái. (Toldy kiadása) Pest, 1864. III. kötet, 122. lap. Csokonai a vershez csatolt jegyzetben szép kegyelettel így emlékszik meg a két Budai testvérről: »T. B. F. ur volt a deák tudományokban, különösen pedig a magyar történetekben meghálálhatatlan tanítóm közönségesen; valamint prof. B. E. ur magánosan a poesisban. Ezzel dicsekedni országosan is szerencsének tartom.« (Debreczenben a közönséges tanítók (publicus praeceptor) mellett még magán tanítók (privatus pr.) is voltak.)

Eddigi tudásunk Budainak nemcsak születési idejére, de halálának napjára és helyére nézve is téves volt. Budai Ferencz *Debreczenben* halt meg, 1802. *szeptember* (és nem október) 28-án, amint ezt a következő adatok, melyeket szintén mostani szováti lelkész társam szivességének köszönhetek bizonyítják:

1. A szováti egyház régi jegyzőkönyvében ezt olvassuk: »d. 28^a 7br. Tiszt. Budai Ferencz uram *Debreczenbe* 48. óráig tartó nyavalyája után meghalván s az özvegye Debreczenbe költözni szándékozván, minekelőtte elment volna, kívánta az ecclesia a parochialis házba és udvarán található minden vagyonát feljegyeztetni.«

2. A szováti keresztelési anyakönyvben *szeptember 25-én*, a halotti anyakönyvben *szept. 26-án* van az utolsó bejegyzés a Budai Ferencz kezével.

3. A tiszántuli ref. egyházkerület jegyzőkönyvében, 1802. *október 5-ről* e feljegyzést találjuk: »Szováton a rendes pap meghalt, helyébe interimálisnak hívódott Békési Sándor.«

E három teljes hitelű feljegyzés alapján egész biztossággal megállapíthatjuk, hogy Budai Ferencz 1802. szeptember 26-án este vagy szept. 27-én reggel (már betegen) bement Debreczenbe hol 48. órai betegség után szept. 28-án (bizonyára este vagy éjjel) meghalt szept. 30-án eltemettetett.

Feltűnő, hogy Budai Ézsaiás, a Polgári Lexikon előszavában, bátyjának úgy születés — mint halálózási napját tévesen közli. Ugy vélem azonban, hogy a tévedés nem Budai Ézsaiást, hanem a munka szedőjét és korrektorát terheli. Budai Ézsaiás ugyanis nyilván mondja bátyjáról, hogy »*negyvenkét egész esztendőt sem élt*«, ami valóban úgy van. Mivel pedig nem tehetjük fel, hogy az ifjabb testvér bátyjának sem születési sem halálózási idejét ne tudta s ne írta volna pontosan, azt kell hinnünk, hogy a Budai Ézsaiás által eredetileg helyesen írott »8. 8-brist és 28. 7-brist« a szedő hibásan »nov. 8-nak és oct. 28-nak« olvasta és szedte; a korrektor pedig a hibát nem vette észre és behagyta.

Bárkitől származott legyen a tévedés, tény, hogy Budai Ferencz születésének és halálának napjára nézve kilenczvenegy éven át téves adatokat ösmert az összes irodalom. Örvendek rajta, hogy épen nekem jutott az alkalom, hogy e tévedésekre rámutassak s helyükbe a helyes adatokat állíthassam.

De hány ilyen téves adat forog közkézen s nyer teljes hitelt még ma is nagy embereink életadataira nézve!

RÉVÉSZ KÁLMÁN.

